

MÖÖNDUS: MILLAL *KUID* JA MILLAL *KUIGI*?

OLLE SOKK

Litlauseliste tähendussuhete üks liike on vastandus. Vastandav ehk adversatiivne suhe jaguneb kolmeks: kontrastiivseks, möönvaks ja korrektiivseks (Izutsu 2008: 648–649). Mööndust kui semantilist suhet on kirjeldatud mitmeti. Möönev vastandussuhe valitseb kahe situatsiooni vahel, mis tavaolukorras koos esinema ei peaks. Eesti keeles on seda võimalik väljendada nii rinnastava sidendiga (1a) kui ka alistava sidendiga (1b). Lausete 1a ja 1b esimese osalause sisust tuleneb ootus ehk eeldus, et teise osalause sündmus ei toimu ('vihmaga ei minda tavaliselt jalutama'), kuid teise osalause sisu lükkab selle ootuse ümber ('lapsed lähevad ikkagi jalutama').

(1a) Vihma sadas, **kuid** lapsed läksid jalutama.

(1b) **Kuigi** vihma sadas, läksid lapsed jalutama.

Mööndust väljendavad põimlauseid liigitatakse adverbiaalseteks, rindlauseid käsitlevad eri autorid erinevalt (vt allpool). Eesti keeles väljendavad mööndust rinnastavad sidendid *kuid*, *ent*, *aga*. Et sidesõna *kuid* on tekstides tunduvalt sagedasem kui sidesõna *ent* (Erelt 2010: 62), keskendungi artiklis just selle konjunktsiooni võrdlemisele möönva alistava sidesõnaga *kuigi*, mis on prototüüpseim möönduse marker (Karu 2006: 69) ning kõige sagedasemaid mööndlause sidendeid tänapäeval (Plado, Lindström 2012: 140). Artiklis analüüsin möönvate *kuigi*- ja *kuid*-lausete semantikat. Otsin vastust järgmistele uurimisküsimustele: kas *kuid*- ja *kuigi*-lauseid väljendavad samu tähendussuhteid ning mis on möönva rind- ja põimlause erinevused? Uurimismeetoditeks on korpusest lähtuv kvalitatiivne analüüs ning vabamoodustuse / sunnitud valiku katse, et välja selgitada, kas katseisikud väljendavad kindlaid tähendussuhteid korpusedalausestega sarnaselt. Eesmärk on laiendada arusaama möönvate rindlause ja mööndlause semantikast ning pragmaatikast kahe konjunktsiooni võrdluse põhjal.

1. Alistav ning rinnastav mööndussuhe

Mööndust väljendavates lausetes tuleb selgelt esile alistuse ja rinnastuse hajus üleminekuala. Subordinatsiooni ja koordinatsiooni piir on hägune, kuna põhjuslikku, ajalist, võrdlus- ja teisi semantilisi suhteid võib väljendada nii rinnastuse kui ka adverbiaalse alistusega (Croft 2001: 322, 328), ning alistav sidend võib markeerida rinnastussuhet ja rinnastav sidend alistussuhet (Kortmann 1997: 59). Näidete 2a ja 2b osalause vahel on võrdlev seos, ent lause 2a on rindlause ning 2b adverbiaallause.

(2a) Mari on pikk ja Peeter on lühike.

- (2b) Kui mina andestasin naabrimehele kodupartide toidunõust matti võtva kajaka mahalaskmise, siis Väiketrips on kompromissitu. [aja1990]

Vaatamata mööndust väljendava põimlause ja rindlause sarnasusele, markeerib möönva põimlause sidend harilikult eeldust, rinnastav sidend aga selle ümberlukkamist (Erelt 2014: 33–34). Eesti keele mööndlause sidendeid käsitlenud Helen Plado ja Liina Lindström väidavad, et alistuse ja rinnastuse üleminekuala näitab ka see, et mõlema komplekslause tüübis kasutatakse samu möönduspartikleid või seotakse lauseid omavahel ainuüksi selle sama möönduspartikliga (Plado, Lindström 2012: 148–149). Näiteks 3a on rindlause, milles on möönduspartikkel *siiski*; 3c on põimlause, milles on sama möönduspartikkel, ning 3b rindlause, kus sidendi asemel on kasutatud ainult möönduspartiklit *siiski* konnektiivina. Kui konnektiiv *siiski* esineb eeldust ümberlukkavas osalauses, siis konnektiiv *küll* eeldusega osalauses.

(3a) Sügis oli (**küll**) käes, **kuid siiski** olid puud rohelised.

(3b) Sügis oli (**küll**) käes, **siiski** olid puud rohelised.

(3c) **Kuigi** sügis oli käes, olid **siiski** puud rohelised.

Adverbiaallausese funktsioneerib kõrvallause pealause suhtes lauseliikmena ning seda võib pealauses esindada korrelaat (EKG II: 281–282). Rindlause ja põimlause vormilisele sarnasusele tähelepanu juhtides on Holger Diessel välja toonud, et vahel ei ole adverbiaalne kõrvallause pealausesse integreeritud tugevalt ning meenutab pigem rindlause osalauset – selline põimlause on põhimõtteliselt rindlausest eristamatu (Diessel 2004: 43). Võib ka oletada, et sarnaselt möönvale rinnastusele on möönva põimlause puhul pigem tegemist kahe suhteliselt iseseisva osalausega.

Adverbiaalne alistus võib mööndust väljendada samaselt rinnastusega (König, Siemund 2000; Izutsu 2008: 652). Seega võib eeldada, et semantiliselt käsitlused kehtivad nii mööndusega põimlause kui ka rindlause kohta. Kuna nende sarnasustele on mitmed autorid eelnevalt tähelepanu juhtinud, on oluline välja selgitada, mis neid konstruktsioone üksteisest eristab.

Kuigi traditsiooniliselt peetakse rindlause sidendit kumbagi osalausele kuulumatuks (EKG II: 275), kasutan siinses artiklis mõisteid *konjunktsiooni asukoht* ning *konjunktsiooniga markeeritud osalause*, selleks et eristada möönva rindlause osalause järjekorda ning seda, kumba sündmust on väljendatud pea- või kõrvallausel. Näiteks lauses 3a ja 3c „asuvad” rindlause sidend (3a) ning sama mööndussuhet väljendav põimlause sidend (3c) erinevas osalauses. On märgata rinnastuse ja alistuse üleminekuala mööndussuhtes (pealause ja kõrvallause on iseseisvamad nagu rinnastuseski), kuid nende vahel on oluline vormiline erinevus: kumb sündmus on markeeritud vastava sidesõnaga.

2. Möönduse semantilised tüübid

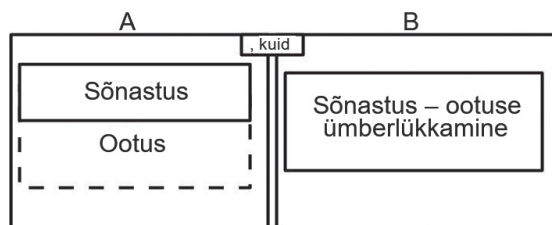
Mööndus jaguneb otseseks (5a, 5b; vt joonist 1) ja kaudseks (6a, 6b; vt joonist 2). Otsese möönduse puhul kannab üks osalause ootust, et teise osalause sündmust ei toimu, kuid teine osalause möönab, et see siiski toimub. Kaudse vastanduse puhul kannab esimene osalause üht eeldust ning teine osalause

sellele vastupidist eeldust. (Izutsu 2008: 662, 665–666) Ootus on otsese mõõnduse esimese osalause järelaluslik eeldus, et teise osalause sündmust ei toimuks. Eelduste alla võib lugeda nii ootusi kui ka kaudse mõõnduse osalause vastanduvaid järeldusi.

(5a) See auto on kallis, **kuid** me ostsime selle.

(5b) **Kuigi** see auto on kallis, ostsime selle.

Lausete 5a, 5b esimese osalause sõnastusest tuletatav eeldus on: 'auto ei vääri ostmist, kuna see on kallis'. See eeldus lükatakse ümber teise osalause sõnastusega – 'auto ostetakse' (vt joonist 1).

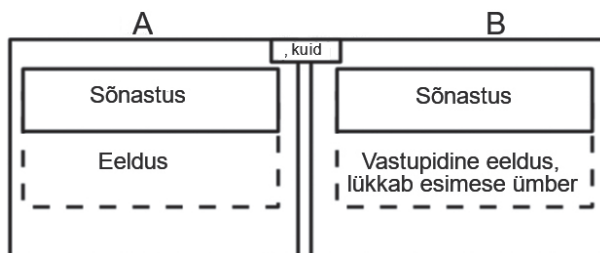

Joonis 1. Otsene ootusvastane rinnastus Izutsu (2008: 663) põhjal (Sokk 2013: 19).

(6a) See auto on kallis, **kuid** väga vastupidav.

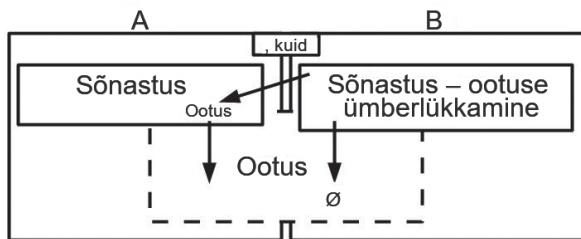
(6b) **Kuigi** see auto on kallis, on see väga vastupidav.

Lausete 6a, 6b esimese osalause sõnastusest tuletatav eeldus on: 'auto on kalli hinna tõttu halb või ei vääri ostmist'. Teise osalause eeldus on samuti sõnastusest tuletatav: 'auto on hea ja seda tasub osta, kuna see on vastupidav'. Domineerima jääb teise osalause eeldus (vt joonist 2).

Joonis 2. Kaudne ootusvastane rinnastus Izutsu (2008: 665–666) põhjal (Sokk 2013: 20).

Eesti keeles on lisaks otsesele ja kaudsele mõõndusele ka kolmas mõõnduse tüüp, mida olen nimetanud tagasihaardemõõnduseks (Sokk 2013: 24). Selline mõõndus sisaldab eeldust, et mõlema osalause informatsioon on juba (kuulajale) teada, kuna see moodustatakse mõlema osalause sisu põhjal (vt joonist 3).

Joonis 3. Tagasihaardemööndus (Sokk 2013: 23).

Näiteks lausete 7a, 7b eeldus moodustub teise osalause informatsioonist ('tuba on olnud suletud kümme aastat') ning esimese osalause informatsiooniga ('toas pole tolmu ja õhk on värske'): kui toas pole tolmu ja õhk on värske, ei saa see olla olnud kaua suletud. Seega on kõnelejale ja kuulajale juba lauset ümbritsev kontekst teada (räägitud on toa suletusest), teise osalause informatsioon on teatud määral tuttav ning eeldus lükatakse ümber teise osalause sõnastusega, mis on täpselt vastupidine esimese osalausega väljendatud eeldusele.

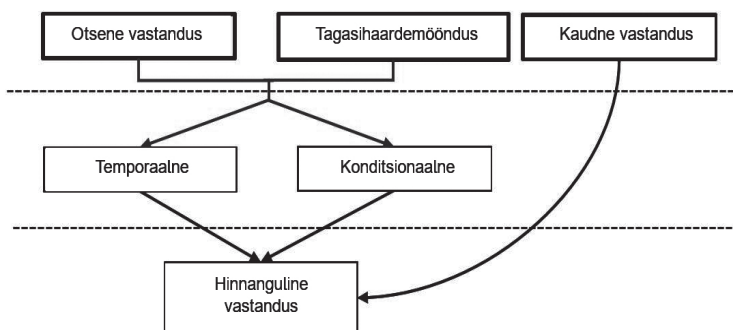
- (7a) Toas ei olnud tolmu ja õhk oli värske, **kuid** tuba oli olnud suletud kümme aastat.
- (7b) Tuba oli olnud suletud kümme aastat, **kuigi** toas ei olnud tolmu ja õhk oli värske.

Otsese möönduse eeldusi võib vormistada tingimuslause abil ning osalused on temporaalses või tingimuslikus suhtes. Kui otsene mööndus on seotud sisutasandi tingimuslausega, siis tagasihaardemööndus sarnaneb episteemiliste tingimuslausetega. Episteemilise tingimuslausega põimlause on sõnastatud tingimus tegelik sündmuse tulemus, sõnastatud tulemus aga on tegelik tingimus. Selle põhjuseks on see, et kõneleja seostab teadaoleva informatsiooni eeldatavalt toimunud sündmusega. (Dancygier, Sweetser 2000: 116) Näiteks lauses *Kui toas pole tolmu, on ta seda juba koristanud* on sündmuste ajalise järgnevuse põhjal tulemuseks tolmu puudumine, ent see on väljendatud osalausega, millega harilikult väljendatakse tingimust, seevastu on koristamine väljendatud osaluses, millega harilikult väljendatakse tulemust. Selle pöördvariandis *Kui ta on tuba juba koristanud, siis pole selles enam tolmu* on tavapärane sündmuste järjestuse esitus. Seega saab kõneleja järeldada koristamist vaid selle põhjal, et toas pole tolmu. Episteemiline tingimus toob esile kõneleja eelnevat teadmist (Dancygier, Sweetser 2000: 116). Tagasihaardemööndus on ümberpööratud otsene mööndus, nt lause 7b ümberpööratud lause on *Tuba oli olnud kümme aastat suletud, kuid selles polnud tolmu ja õhk oli värske*. Vastupidiselt otsesele ja tagasihaardemööndusele pole kaudse vastanduse puhul tegemist konditsionaalse või temporaalse suhtega; erineval ajal toimunud sündmused on võrdluse all: ootusvastane ei ole see, et ühe järel toimub teine.

3. Mõnivate *kuid*- ja *kuigi*-lausete erinevusi

Rinnastavate *kuid*- ja alistuvate *kuigi*-lausete kasutuserinevuste leidmiseks analüüsisin TÜ kirjakeele korpusest 1990. aastate aja- ja ilukirjandustekste. Materjalis esines *kuid* 129 ajakirjandus- ning 113 ilukirjanduslauses ja *kuigi* oli 115 ajakirjandus- ning 148 ilukirjanduslauses. Analüüs oli kvalitatiivne.

Analüüsi käigus selgus, et *kuigi*- ning *kuid*-lausete vahel on semantilisi ja vormilisi erinevusi, millele keskendun järgmistes alaosades. Neist semantilistest ja vormilistest erinevustest tulenevad tüübid on kujutatud joonisel 4 – need võivad kombineeruda vaid kindlal viisil. Omavahel vastanduvad otsene, kaudne ja tagasihaardemööndus; otsene ja tagasihaardemööndus on kas temporaalse (kaks ajaliselt järgnevat sündmust) või konditsionaalse suhtega (üks sündmus tingib teise mittetoimumist), mis omakorda võib olla hinnanguline (avaldatakse arvamust). Temporaalne ja konditsionaalne suhe on kaudses vastanduses „tasandatud”, kuna tegemist on pigem kahe sündmuse vastandamisega kui põhjusliku suhtega.

Joonis 4. Korpusmaterjalist selgunud mööndust väljendavate *kuid*- ja *kuigi*-lausete semantilised tüübid.

3.1. Temporaalne ja konditsionaalne mööndus

Temporaalse ehk ajalise mööndussuhtega osalused väljendavad sündmusi, mis on ajalise järgnevuse ja tingimusliku suhtega. Näiteks tagasihaardemöönduse suhtega korpuselause 8a põhjal moodustatud lause 8b väljendab kaht sündmust, mis järgnevad üksteisele. Sarnaselt tingimuslausega on siin ajaliselt eelnev sündmus ('Kalev on lõpu lähedal raskes kaotusseisus') selline, mille järel ei peaks toimuma ajaliselt järgnevat sündmust ('Kalev võidab'), kuid mööndussuhtes see ootamatu sündmus siiski toimub. Temporaalset tagasihaardemööndust võimaldab *kuigi*-lause selgemini väljendada (8c), kuna ajaliselt järgneva sündmusega kõrvallause ('Kalevi võit') võib pealause lõppu paigutada ning lugeja saab seega informatsiooni kätte sellises järjekorras, nagu need tegelikult toimusid ('halb seis → võit').

(8a) Kalev võitis lõpuks küll päris kindlalt 109:98, **kuid** viimase mänguminuti allates näitas tablooo vaid 102:98 ja pallgi oli külalismseskonna käes. [aja1990]

- (8b) Viimase mänguminuti alates oli Kalev kaotamas ja pallgi oli külalismseskonna käes, **kuid** lõpuks võitis Kalev siiski päris kindlalt 109:98.
- (8c) Viimase mänguminuti alates oli Kalev kaotamas ja pallgi oli külalismseskonna käes, **kuigi** lõpuks võitis meeskond päris kindlalt 109:98.

Konditsionaalse ehk tingimusliku möönduse puhul ei ole oluline sündmuste ajaline suhe, nagu järgnevus, vaid tavaolukorras esinev sündmuste vastastikune tingitus. Näiteks lauses 9a moodustub ootusvastatus selle põhjal, et talvel on harilikult lumi maas, mida aga antud hetkel pole. Erinevus ajalise suhtega tagasihaardemööndusest on selles, et ootus ei moodustu tulemuse järeldusest ('kui tuba on puhas, on seda äsja koristatud'), vaid teadmise järeldusest ('kui on talv, on lumi maas'). Siin võimaldab alistussuhe (*kuigi*-mööndus) enam esile tuua üht sündmust, nimelt aastaaga talv (9b). Ootus selle poolest ei muutu ('kui on talv, on lumi maas'), kuna rindlause möönev sidesõna markeerib eelduse ümberlökkamist ('lume puudumine') ning põimlause möönev sidesõna eeldust ennast ('talveaeg → lume olemasolu') (vt Erelt 2014: 33–34).

- (9a) Talv on juba käes, **kuid** lund pole kuskil.
- (9b) Lund pole kuskil, **kuigi** talv on juba käes.

3.2. Hinnanguline vastandus

Möönduse üks pragmaatiline roll on hinnangu väljendamine. Lähedus teiste adversatiivsete suhetega, eriti kontrastiivsusega, tähendab, et hinnangulise möönduse puhul on (enamasti) kõrvutatud ühe entiteedi kaht omadust ning rõhutatud ühe üleolekut. Hinnangulise mööndussuhtega osalauseste sündmuste vahel võib olla konditsionaalne ja temporaalne suhe.

Hinnangut saab väljendada otsese vastandusega (10a), kaudse vastandusega (10b) ning tagasihaardemööndusega (10c). Lauses 10a on rõhutatud väite kindlust. Lauses 10b on võrreldud söodatüübi kaht omadust (seoses teise söödaga), rõhutatud on negatiivset külge. Lauses 10c on võrreldud põlevkivibensiini kaht omadust ('kauaaegne kasutus vs. naftabensiinile allajäämine'), rõhutatud on selle negatiivset külge.

- (10a) Elu on seda väidet kinnitanud, **kuigi** leidub ka vastupidiseid näiteid. [aja1990]
- (10b) Kuivsilol on märgsilost loomasõbralikum, **kuid** lehmad vajavad ka mahlakat sööta. [aja1990]
- (10c) Seda jätkati küll Kiviõlis kuni 1960. aastate keskpaigani, **kuid** naftabensiiniga konkurents jäi põlevkivibensiin igas mõttes alla. [aja1990]

Temporaalse hinnangulise möönduse puhul on osalausestes väljendatud sündmuste vahel vastandlik suhe, kuna esimese osalause (või põimlause kõrvallause) sündmus tingib, et teise osalause (või pealause) sündmust ei toimu. Sellega võib väljendada kõneleja arvamuse muutumist. Näiteks lauses 11 on kõneleja esimeses osalausest välja toonud sportlase positiivse külje ja sellega ka enda positiivse hinnangu, teises osalausest on väljendatud aga

ootusvastast negatiivset resultaati. Osalausevahelise seose tõttu on temporaalne hinnanguline vastandus otsene või tagasihaardemööndus.

(11) Jõudsite ka NHLi, **kuid** teie karjäär piirdus seal vaid kümne mänguga. [aja1990]

Tingimuslikku hinnangulist mööndust väljendab osalause, mille sündmus on teise sündmusega võrreldes ajaliselt määratlemata ning mis tavaolukorras takistaks esimese sündmuse toimumist. Näiteks lauses 10c eeldab teadmine, et põlevkivibensiin on halvem, et seda ei toodetud jätkuvalt. Ootamatu on see, et see jätkus. Tegemist on tagasihaardemööndusega: kõneleja on soovinud rõhutada põlevkivibensiini negatiivset omadust. Lause 12 kõrvallause väljendab eeldust, et tööd on piisavalt (hinnang: 'lastel peaks lubama ka töötada'), pealause aga väljendab vastupidist (hinnang: 'lastel ei peaks lubama töötada').

(12) **Kuigi** lubatud on töötada alates 14. eluaastast, pole juba mitu aastat ka vanemad tööd leidnud. [aja1990]

Kaudse vastandusega hinnanguline mööndus võrdleb ühe referendi kaht omadust, rõhutades neist ühte. Näiteks lauses 10b on kõneleja väljendanud kuivsilu positiivset omadust esimeses osalause ning negatiivset omadust teises. Esimese osalause eeldus on, et loomadele võib ka ainult kuivsilu sööta (positiivne hinnang), teise osalause eeldus nendib, et seda teha ei tasuks (negatiivne hinnang), ning vähendab esimese hinnangu osakaalu.

Et kinnitada korpusest leitud semantiliste tüüpide paikapidavust, koostasin katse, mille sõltumatute muutujate kujundamisel lähtusin korpuslausetest.

4. Katse ülesehitus

Katse kujundamisel lähtusin Simon J. Handley ja Aidan Feeney (2006: 233–234) katsest. Kasutasin sündmuskirjeldusi ja vabamoodustuskatset, et selgitada välja korpusmaterjalist ilmnenuid kasutusmustrite (tingimuslikkus, temporaalsus, hinnangulisus) nüansid. Meetodite osas toetusin ka Anni Jürise ning Ann Veismanni (2013) käsitlusele.

Katseisikuteks olid 53 Tartu Ülikooli bakalaureusetaseme üliõpilast, kes pidid kümne sündmuskirjelduse (millest kaks olid kontrollsündmuskirjeldused) kohta moodustama laused sidesõnaga *kuid* või *kuigi* (vabal valikul). Sündmuskirjeldused olid moodustatud paaridena, mida oli kokku neli – paaridel olid samad sõltumatud muutujad; kaks sündmuskirjeldust olid kontrolllaused. Sõltumatuteks muutujateks (etteantud muutujad) olid semantilised seosed sündmuskirjelduses väljendatud sündmuste vahel. Sõltuvad muutujad olid katse 1) sidesõna (kas *kuid* või *kuigi*) ning 2) see, kumba sündmust (osalause) sidesõna markeeris. Katse eesmärk oli välja selgitada, milliste tähendusuhetega eelistatakse üht või teist konjunktsiooni ning kas need tähendusuhed tingivad kindla kasutusmustrit (kõrvallause asukoht, konjunktsiooni asukoht) ja väiksemaid erinevusi tähendustes.

Oli katseisikuid, kes ei vastanud ühele sündmuskirjeldusele – nende vastuseid on arvestatud. Kontroll-lausetele vastas mitteootuspäraselt kaks katseisikut, nende vastused ei ole uurimusse kaasatud.

5. Katsematerjali analüüs

Katsematerjali analüüsisin statistiliselt. Pearsoni korrelatsioonikordaja (r) näitab käesolevas uurimuses 1) kui palju kahe sündmuskirjelduse vastuste jaotused sarnanevad: mida lähemal see arv on (+/-) ühele, seda sarnasemad on jaotused; 2) kas katseisikud, kes vastasid ühele sündmuskirjeldusele ühtemoodi, vastasid mõnele teisele sündmuskirjeldusele samuti ühtemoodi. Hiiruut-test (p) näitab 1) kui palju võis katseisikute vastuseid mõjutada sündmuskirjeldus; 2) kas katseisikud, kes vastasid ühele sündmuskirjeldusele ühtemoodi ja teisele sündmuskirjeldusele teistmoodi, olid mõjutatud sellest, et need sündmuskirjeldused olid üksteisest erinevad, või oli see tingitud juhuslikkusest.

Sündmuskirjelduste sõltumatud muutujad olid temporaalsus (sündmuste järgnevus/mittejärgnevus), põhjuse-tagajärje suhte olemasolu, hinnangulisus ning see, kas hinnang on ette antud sündmuskirjelduses või katseisiku enda tuletatud. Lisaks selgus katsest, et hinnangulise mõõnduse puhul võib konjunktsiooni valikut ning kõrvallause asukohta mõjutada viisakus. Sündmuskirjelduste vastuste seas ilmnes seega üks potentsiaalne sõltumatu muutuja: viisakus, mis ei olnud katse alguses teada. Pearsoni korrelatsioonikordaja viisakuse mõjuga ning ilma viisakuse mõjuta sündmuskirjelduste vahel oli kahel korral $r = 0,07$ ning ühel korral $r = -0,09$. Sõltumatuse hiiruut-testiga selgus, et viisakusest mõjutatud ja mitte mõjutatud sündmuskirjelduste vastuste vahel võib olla sõltuvussuhe ($p = 0,05$).

Olen artiklis välja toonud vaid need sündmuskirjeldused, kus võis vastuseid mõjutada viisakus. Esimene sündmuskirjeldus (edaspidi *õpetaja sündmuskirjeldus*) oli järgnev:

Kui õpetaja küsib, miks pea kõik tunnikontrollis teoreemi küsimuses eksisid, vastab üks õpilane, et temale ei meeldinud pinnapealne seletus, ja lisab lohutuseks, et samas kirjeldas seletus mõnda asja paremini kui õpik. Kujutlege, et olete õpilane. Teie täpne sõnastus oleks:

Õpetaja sündmuskirjeldus andis katseisikule ette kaks omadust, mis vastanduvad üksteisele hinnangu poolest (teoreemi seletuse pinnapealsus vs. paremus õpiku seletusest), ning kumba omadust peab rõhutama (negatiivset). Negatiivseteks omadusteks olen nimetanud neid, mis on halvustavad või teisele kõnelejale ebaseadlikud, positiivseteks aga vastupidiseid. Vastused liigitasin neljaks vastavalt sellele, kumba sündmust või omadust väljendav osalause oli markeeritud ning millise konjunktsiooniga. Ligikaudu sama tähendussuhet väljendavad *kuid-* ja *kuiigi-*laused liigitasin erinevateks vastuseliikideks; teist tähendussuhet jagavad *kuid-* ja *kuiigi-*laused teisteks vastuseliikideks. Nagu ülal mainitud, markeerib *kuiigi* eeldust ning *kuid* selle ümberlukkamist (Erelt 2014: 33–34), seega on laused 13a ning 13c omavahel samade eeldustega, 13b ning 13d omavahel samade eeldustega ('kui seletus on pinnapealne, on see halb' vs. 'kui see kirjeldab mõnda asja paremini, on see hea').

- (13a) Teie seletus oli pinnapealne, **kuid** samas kirjeldasite mõnda asja paremini, kui seda õpikus tehtud oli.
- (13b) Teie seletus kirjeldas mõnda asja paremini kui õpik, **kuid** see jäi pinnapealseks.
- (13c) **Kuigi** seletus oli pinnapealne, sobis mulle see seletus paremini kui õpik.
- (13d) Mulle ei meeldinud pinnapealne seletus, **kuigi** see kirjeldas mõnda asja paremini kui õpik.

Enamik katseisikuid (45-st 27) vastas tüübiga 13d, kusjuures kõrvallause oli pealause järel neist enamikul juhtudest (27-st 22). Kui tüüp 13a rõhutab negatiivset hinnangut ('pinnapealsus'), vähendades selle kaalu positiivse hinnanguga ('parem kui õpik'), siis variant 13b kinnistab seda, et negatiivne omadus on tugevas ülekaalus. See, et lausete 13b ja 13d eeldused on samad, ent konstruktsioonid erinevad, võib olla tingitud viisakusest. Mõlemad konstruktsioonid rõhutavad negatiivset omadust, kuid põimlausega (13d) on võimalik positiivne omadus ('paremus õpikust') välja tuua negatiivse omaduse ('pinnapealsus') rõhutamise järel, vähendades sellega eelneva dominantsust või pehmendades kriitikat.

Teise sündmuskirjelduse (edaspidi *neiu sündmuskirjeldus*) puhul oli tegemist samuti hinnangu väljendamisega, ent siin polnud oluline jääda viisakaks. Teine sündmuskirjeldus oli järgnev:

Tanel rääkis lõbusa neiuga. Taneli arvates ei leidunud neiu ja tema vaadetes ühtegi kokkupuutepunkti. Tanel rääkis oma sõbrale edasi, millest nad rääkisid ja mis talle ei meeldinud vestluses. Kujutlege, et olete Tanel. Teie täpne sõnastus oleks:

Vastusetüüp 14a esines 49 katseisikust kahekümnel, tüübiga 14b vastas 23 katseisikut. Seega oli nende kahe vastusetüübi jaotus võrdlemisi ühtlane. Erinevalt õpetaja sündmuskirjeldusest ei olnud siin põimlause seas ülekaalus varianti, kus kõrvallause oli pealause järel. See võib olla tingitud asjaolust, et kolmandast isikust rääkides ei pea arvamust viisakalt väljendama, vaid võib rõhutada enda subjektiivset hinnangut ('ei olnud ühiseid vaateid').

- (14a) Neiu oli lõbus, **kuid** meie vaated ei ühtinud.
- (14b) **Kuigi** tegemist oli lõbusa neiuga, ei leidunud minu ja tema vaadetes ühtegi kokkupuutepunkti.

Viies sündmuskirjeldus (edaspidi *popurrii sündmuskirjeldus*) andis katseisikule ette kaks vastanduvat hinnangut, millest üks on subjektiivne. Jällegi oli tegemist olukorraga, kus subjektiivne hinnang on kuulajale ebameeldiv. Viies sündmuskirjeldus oli järgmine:

Mihklile ei meeldi üks laul, sest see on popurrii. Elise meelest on lugu väga lõbus ja rütmikas. Ta ütleb Mihklile, miks talle lugu meeldis, mis sest et tegemist on popurriiga. Kujutlege, et olete Elis. Teie täpne sõnastus oleks:

51 vastuse seast vastas 50 katseisikut variandiga 15a. Kuigi selle sündmuskirjelduse puhul oleks võinud eeldada samuti viisakuse mõju konstruktsiooni valikule, on vastustest selge, et viisakus ei mängi siin rolli. See võib olla

tingitud sellest, et rõhutada on vaja enda arvamust ('laul oli hea'). Konflikt ei ole kõneleja kahe subjektiivse hinnangu vahel, vaid kõneleja ja kuulaja subjektiivsete hinnangute vahel. Enda hinnangu viisakaks rõhutamiseks saaks rakendada *kui*-lauset, paigutades kuulaja hinnangut väljendava kõrvalause pealause järele (15b).

(15a) Tegemist on küll popurriiga, **kuid** laul on väga lõbus ja rütmikas.

(15b) Laul on väga lõbus ja rütmikas, **kui**gi tegemist on popurriiga.

Kaheksas sündmuskirjeldus (*linnapea sündmuskirjeldus*) andis katseisikule ette kaks vastanduvat hinnangut, ent mitte seda, kumb hinnang peab olema rõhutatud. Sündmuskirjeldus oli järgmine:

Kui linnapea väidab avalikkuse ees, et plaanib raha noortekeskusesse paigutada, siis linnavalitsus kahtlustab, et tegelikult plaanib linnapea teha rahaga midagi muud. Oletage, et kohaliku ajalehe peamine uudis on sellest tekkinud skandaal. Te peate loo sõnumi kokku võtma. Teie täpne sõnastus oleks:

Linnapea sündmuskirjelduses vastas enamik katseisikuid (34) variandiga 16a, kolmteist vastusevariandiga 16b ning kolm katseisikut vastusevariandiga 16c.

(16a) Linnapea plaanib raha noortekeskusesse paigutada, **kuid** linnavalitsus kahtlustab, et plaanis on midagi muud.

(16b) **Kui**gi linnapea väitel plaanitakse raha noortekeskusesse paigutada, kahtlustab linnavalitsus, et linnapeal on rahaga muud plaanid.

(16c) Linnapea lubab kogu raha noortekeskusesse paigutada, **kui**gi linnavalitsus kahtleb selle tõesuses.

Kui neiu sündmuskirjeldus rõhutas kõneleja subjektiivset hinnangut objektiivse omaduse taustal, siis linnapea sündmuskirjelduses on kahe sündmuse konflikt, mille kõneleja lahendab rõhutamisega. Näiteks lauses 16a ning 16b on rõhutatud linnavalitsuse väidet ning seega antud linnapea lubadusele endapoolne hinnang – kaheldud on linnapea väite õigsuses. Kuna katseisik pidi sõnastama lause ajalehe jaoks, siis on oodatav, et vastuseid mõjutab viisakus. Lauses 16c on katseisik küll rõhutanud linnapea väidet, ent *kui*-lause pealause järele paigutades on linnapea väite kaalu tugevalt alandatud. See on neutraalsem viis konflikti lahendamiseks ning seetõttu pole lausel 16c nii palju retoorilist kaalu kui lausetel 16a ja 16b.

6. Katse tulemused

Linnapea ja neiu sündmuskirjelduse vastuste vaheline Pearsoni korrelatsioonikordaja on 0,07, mis näitab, et nende vahel on väga madal korrelatsioon (mida lähemal on kordaja väärtus ühele, seda suurem on korrelatsioon). Kui vaadata linnapea ja neiu sündmuskirjelduse jaotusi, siis mõlemal oli ülekaalus esimene ja kolmas vastusetüüp. Neiu sündmuskirjelduse puhul oli esimene vastusetüüp negatiivset omadust ('neiuga mitteklappimine') rõhutav *kui*-lause ning kolmas vastusetüüp sama omadust rõhutav *kuid*-lause. Linnapea sünd-

muskirjelduses oli samuti ülekaalus esimene (linnavalitsuse kahtlust rõhutav *kuigi*) ja kolmas (linnavalitsuse kahtlust rõhutav *kuid*) variant, kuid kolmandat oli esimesest üle kahe korra enam. Seega on märgata, et enda subjektiivset hinnangut ('neiu ei meeldi') võib objektiivse omaduse taustal ('neiu lõbusus') avaldada nii *kuid*- kui ka *kuigi*-konstruktsiooniga. Mis puudutab kahtlust või varjatud arvamuse avaldamist, siis on *kuid* markeerivam kui *kuigi*: *kuid*-lause tõstab linnavalitsuse kahtluse selgemalt esile ja seega ka kõneleja enda poolehoiu. Nii õpetaja kui ka linnapea sündmuskirjelduses olid teine ja neljas variant suures alakaalus, seega eelistas enamik katseisikuid rõhutada üht ja sama, ent erinevate konstruktsioonidega.

Õpetaja ja neiu sündmuskirjelduse sõltumatuse hiiruut-testi *p*-väärtus oli 0,05, seega võib väita teatud kindlusega, et nende vahel on sõltuvussuhe. Võrreldes võimaliku sõltuvussuhtega õpetaja ja neiu sündmuskirjelduse vastusejaotusi, on märgata (vt tabelit 1), et õpetaja sündmuskirjelduses oli ülekaalus esimene vastusetüüp (seletuse pinnapealsust rõhutav *kuigi*, 45-st 27 juhul), sage oli neljas vastusevariant (õpiku seletusest paremust rõhutav *kuid*, 12 korda) ning kuus korda esines teine vastusevariant (õpiku seletusest paremust rõhutav *kuigi*). Neiu sündmuskirjelduses olid ülekaalus esimene (ühiste vaatepunktide puudust rõhutav *kuigi*, 49-st 20 juhul) ja kolmas (ühiste vaatepunktide puudust rõhutav *kuid*, 23 juhul) vastusetüüp, teist (neiu lõbusust rõhutav *kuigi*) ja neljandat tüüpi (lõbusust rõhutav *kuid*) esines vastavalt viiel ja ühel juhul.

Tabel 1.

Esimese ja teise sündmuskirjelduse vastusetüüpide jaotused

Õpetaja sündmuskirjeldus		Neiu sündmuskirjeldus	
<i>kuigi</i> -lause	esinemiskorrad	<i>kuigi</i> -lause	esinemiskorrad
'halb omadus'	27	'halb omadus'	20
'hea omadus'	6	'hea omadus'	5
<i>kuid</i> -lause		<i>kuid</i> -lause	
'halb omadus'	0	'halb omadus'	23
'hea omadus'	12	'hea omadus'	1
Lauseid kokku	45	Lauseid kokku	49

Nagu näha tabelist 1, on kõnelejale ebameeldiva halva omaduse ('seletuse pinnapealsus'; 'neiuga ühiste vaatepunktide puudumine') esiletoomine sidendiga *kuigi* valdav. Võib oletada, et head omadust rõhutava *kuid*-lausega vastanud katseisikud (12 isikut) on pidanud õpetaja kritiseerimist juba omaette piisavalt tugevaks kõneaktiks ning seda enam proovinud esile tuua head omadust, sest halba omadust rõhutavaid *kuid*-lauseid ei esinenud kordagi (*Seletus oli õpiku omast parem, kuid jäi pinnapealseks*). Sellest võib makorda järeldada, et hinnangu väljendamisel võimaldab arvamust rõhutada *kuid*-lause enam kui *kuigi*-lause. Tuleb silmas pidada ka seda, et halba omadust rõhutavate *kuigi*-lausete seas oli valdav enamik (22 lauset 27-st) sellised, kus kõrvallause ('hea omadus') oli pealause järel (*Seletus oli pinnapealne, kuigi*

parem kui õpiku oma). See võimaldab rõhutada pealausega halba omadust, ent viimasena siiski mainida ka head omadust.

Kuna viisakustaktikat ei olnud oluline kasutada neiu sündmuskirjelduses, siis ei ole üllatav, et *kuid*-lausetes osakaal on kõrgem. Andmete põhjal võib järeldada, et neutraalses keskkonnas võib arvamuse avaldamiseks rakendada nii *kuid*- kui ka *kuigi*-lauseid. Kuna *kuid* on markeeritum kui *kuigi*, võib järeldada, et neiu sündmuskirjelduses *kuid*-lauset (*Neiu oli lõbus, kuid meil ei olnud ühiseid kokkupuutepunkte*) kasutanud on soovinud rõhutada enda hinnangut. Kuna see on seotud ($p = 0,05$) õpetaja sündmuskirjeldusega, siis on katseisik, kes on õpetaja sündmuskirjelduses kasutanud viisakustehnikat (halba rõhutav pealause, millele järgneb positiivne kõrvallause), ka neiu sündmuskirjelduses kasutanud markeeritumat konstruktsiooni (oma hinnangut esile toov *kuid*-lause).

7. Kokkuvõte

Artiklis selgitasin välja korpusest lähtuva kvalitatiivse meetodi abil *kuid*- ja *kuigi*-mööndkonstruktsioonide semantilis-pragmaatilised põhitüübid ja nende funktsioonid. Kui otsene ja kaudne mööndus sarnanevad sisutasandi tingimuslausetega, siis tagasihaardemööndus on seotud episteemiliste tingimuslausetega. Põhitüübid võib omakorda jaotada alatüüpideks.

- Temporaalne mööndus, mis võib olla otsene või tagasihaardemööndus, kusjuures viimast väljendab enamasti *kuigi*-lause.
- Tingimuslik ehk konditsionaalne mööndus vastandab ühe sündmuse üldkultuurilisele teadmisele ning on enamasti otsese vastandusega, kusjuures sidesõnaga *kuigi* on võimalik enam pehmenada rõhutatut kui sidesõnaga *kuid*.

Lisaks nendele kahele alatüübile kasutatakse mööndust hinnangu väljendamiseks, enamasti ühe entiteedi kahe vastanduva omaduse puhul. Hinnangut on väljendatud enamasti kaudse möönduse tähendus-suhtega, ent seda on võimalik väljendada ka kahe teise möönduse tüübiga.

- Temporaalne hinnanguline mööndus – rõhutatud on tulemust (otsene mööndus) või põhjust (tagasihaardemööndus). Põhjusel ja resultaatil on vastanduvad hinnangud – eeldatakse halba või head ning see lükatakse ümber.
- Tingimuslik hinnanguline mööndus – vastandus tuleb üldkultuurilise teadmise ja ootamatu sündmuse vastanduvatest hinnangutest; see, kumba on rõhutatud, sõltub mööndustüübist, mis võib olla otsene (rõhutatud on ootamatut) või tagasihaardemööndus (rõhutatud on kultuuriteadmist).

Kaudse vastandusega väljendatud hinnanguline mööndus võrdleb enamasti ühe referendi kaht omadust ning rõhutab neist üht. Prototüüpseim hinnangut väljendav mööndussuhe on kaudse vastandusega. Prototüüpseim mööndussuhe on aga tingimuslik hinnanguline mööndus.

Korpusest ilmnenu d kasutusnüansside kehtivust kontrollisin vabamoodustuskatsetega. Korpusmaterjalist välja selgitatud sõltumatutele muutujatele

(tingimuslikkus, temporaalsus, hinnangulisus) lisaks ilmnes katsematerjalist viisakus. Et kinnitada viisakuse mõju hinnangulistele mõõndkonstruktsioonidele, on vaja edasisi katseid. Katsematerjalist selgus, et vastavalt sellele, kas kõneleja antav hinnang on kuulajale meeldiv, neutraalne või ebameeldiv, kasutatakse *kuid-* või *kuigi-*lauset, kusjuures *kuigi-*lause puhul on oluline kõrvallause asukoht pealauses. Sidesõnaga *kuid* rõhutatakse enda arvamust ning sidesõna *kuigi* võimaldab rõhutatut kuulaja jaoks pehmendada, kui paigutada kõrvallause pealause järele.

Sissejuhatuses püstitatud esimese uurimisküsimuse vastus on jaatav: *kuid-* ja *kuigi* laused väljendavad samu tähendussuhteid. Mõõnvate rind- ja põimlause erinevused võib tulemuste põhjal kokku võtta järgnevalt: 1) temporaalset tagasihaardemõõndust võimaldab *kuigi-*lause selgemini väljendada, seejuures rõhutades esile toodud sündmust enam kui *kuid-*lause; 2) hinnangulistes lausetes, kus konstruktsiooni valikut võib mõjutada viisakus, kasutatakse *kuid-*lause asemel enam *kuigi-*lauset, mis võimaldab vähendada negatiivse hinnangu kaalu; 3) hinnangulistes mõõnvates lausetes, kus ei ole tegemist viisakusega, kasutatakse enam *kuid-*lauset, et rõhutada tugevamini enda hinnangut.

Edaspidi tasub vaadata, kas leitud *kuid-* ja *kuigi-*lausete funktsioonid kehuvad ka teiste mõõndkonstruktsioonidega ning kuidas ja milleks kasutatakse mõõndust suulises keeles.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning projekt PUT475 „Kirjakeele morfo-süntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel”.

Kirjandus

- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dancygier, Barbara, Sweetser, Eve 2000. *Constructions with if, since, and because: Causality, epistemic stance, and clause order. – Cause – condition – concession – contrast: Cognitive and Discourse Perspectives*. (Topics in English linguistics 33.) Toim Elizabeth Couper-Kühlen, Bernd Kortmann. Berlin: Mouton De Gruyter, lk 111–142.
- Diessel, Holger 2004. *Acquisition of Complex Sentences*. (Cambridge Studies in Linguistics 105.) Cambridge: Cambridge University Press.
- EKG II = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Tiiu Erelt, Ülle Viks 1993. *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati 2010. *Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri*, nr 1–2, lk 55–68.
- Erelt, Mati 2014. *Eesti keele lauseõpetus: komplekslause*. Preprint. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele osakond.
- Handley, Simon J., Feneley, Aidan 2006. *Reasoning and pragmatics: The case of Even-If. – Experimental Pragmatics*. Toim Ira A. Noveck, Dan Sperber. Hampshire: Palgrave Macmillan, lk 228–253.

- Izutsu, Narita Mitsuko 2008. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations. – *Journal of Pragmatics*, kd 40, nr 4, lk 646–675.
- Jürine, Anni, Veismann, Ann 2013. Katseline semantika: planeerimine ja teostus. – *Eesti rakenduslingvistika ühingu aastaraamat*, nr 9, lk 85–100.
- Karu, Katrin 2006. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. Mõõndkonstruktsioonid eesti ja vene keeles. (Dissertationes philologiae Slavicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kortmann, Bernd 1997. Adverbial subordination: A typology and history of adverbial subordination based on European languages. (Empirical Approaches to Language Typology 18.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- König, Ekkehard, Sie mund, Peter 2000. Causal and concessive clauses: Formal and semantic relations. – *Cause – condition – concession – contrast: Cognitive and Discourse Perspectives*. (Topics in English linguistics 33.) Toim Elizabeth Couper-Kühlen, Bernd Kortmann. Berlin: Mouton De Gruyter, lk 341–360.
- Plado, Helen, Lindström, Liina 2012. Eesti keele mõõndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 57* (2011). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 131–161.
- Sokk, Olle 2013. Osalausete rinnastamine konjunktsiooniga *kuid*. Bakalaureuse-töö. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool. <http://hdl.handle.net/10062/31595>

Concession: when's it *kuid* and when's it *kuigi*?

Keywords: concession, coordination, subordination, but, although, contemporary Estonian

The article analyzes the concessive usage of coordinative *kuid*- ('but') and subordinative *kuigi*-sentences ('although') in contemporary Estonian.

In this study, a corpus-driven analysis of 242 *kuid*-sentences and 263 *kuigi*-sentences was complemented with an experiment with 53 test subjects. The data from the experiment was also analyzed using Pearson's chi-squared test for independence and correlation coefficient.

The corpus analysis found considerable semantical differences between the two constructions; which were categorized into a network, which was the basis for modeling the independent variables of the experiment.

The corpus analysis revealed that the contrasted situations in direct and indirect concession (see Izutsu 2008) can have a temporal (one situation logically entails that the second would not take place) or a conditional relation (one situation entails that the other situation is unexpected in terms of a cultural background), and that these sentences may be used to express an evaluation. With thoughtback concession (see Sokk 2013), the situations expressed in the clauses are switched (result → cause) to emphasize a different evaluation. The experiment revealed that *kuigi*-sentences are more often used to display a polite negative evaluation, by placing the subordinate clause ('although') with a positive attribute at the end of the main clause which stresses a negative evaluation. In situations where politeness is not a factor, *kuid* is preferred in order to emphasize an evaluation. This may indicate that the choice between a concessive coordinative and a concessive subordinative construction lies greatly in pragmatics.

Olle Sokk (b. 1991), MA, doctoral student of Estonian and General Linguistics at the University of Tartu, olles@ut.ee